

Role učitele v souvislosti s tvorbou a realizací školních vzdělávacích programů

Věra Kosíková, Monika Holečková

Pracoviště autora: PhDr. et PaedDr. Věra Kosíková, Ph.D., FPE ZČU Plzeň

Mgr. et Mgr. Monika Holečková, externí pracovník NIDV

Anotace

Jak učitelé na ZŠ vnímají kurikulární reformu a svoji roli v souvislosti s tvorbou a realizací ŠVP?

Příspěvek vycházející z empirické sondy na několika školách alespoň částečně přispěje k objasnění nastíněné problematiky.

How teachers at Basic Schools notice the Curricular Reform and their role in connection with making and realisation of ŠVP (School Education Programmes)? The paper is from the empirical sonde made at several schools and it partly shows the mentioned problem.

Klíčová slova:

Kurikulární reforma, rámcový vzdělávací program, školní vzdělávací program, učitelské kompetence

1 Úvod do problematiky

Současná školská reforma reprezentovaná kurikulárními dokumenty, především rámcovými vzdělávacími programy, se opírá o školský zákon (zákon 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání).

Důraz je kladen na nově pojaté cíle vzdělávání a s tím související novou roli učitele. Nezbytnou podmínkou realizace požadovaných změn je identifikace učitelů s novým kurikulárním pojetím vzdělávání, včetně přijetí metod aktivního učení a týmové spolupráce.

„Pro novodobý demokratický styl života je příznačná **činná podstata člověka, tvůrčí lidské kooperace, kultivovanost hodnotových orientací**, bez náležité kázně, solidního vzdělání a patřičného respektu k vytvořeným hodnotám se neobejde žádná výchova.“ (Blížkovský, B.: 1997, s. 101, 102)

Učitelé by měli rozvíjet výchovu, směřující k aktivnímu konání, zaměřenému k cílům z oblasti kognitivní, konativní, sociální i osobnostně rozvíjející. Jejich definování ve Zprávě Mezinárodní komise UNESCO zahrnuje 4 pilíře vzdělávání: (učit se poznávat, učit se jednat, učit se žít společně, a učit se být).

2 Cíle a předmět výzkumu

Cílem empirického šetření bylo zjištění, zda pedagogové vnímají posun učitelské role v kontextu probíhající kurikulární reformy, která získává konkrétní podobu v souvislosti s tvorbou a realizací školních vzdělávacích programů.

Dotazníkové šetření probíhalo ve dvou etapách ve školním roce 2006/2007. První etapa výzkumu byla realizována na podzim roku 2006 v rámci projektu „Úspěšný ředitel“ (projekt NIDV), kdy autorky příspěvku (které zde působily jako lektorky) uskutečnily sondu zjišťující pohled ředitelů, zástupců, případně jiných pedagogických pracovníků na současné změny související se školskou reformou. Jako metoda byl využit moderovaný rozhovor, zčásti připravený v určitém schématu (okruhy otázek viz u dotazníkového šetření), který směřoval k výše formulovanému cíli.

Na základě tohoto výzkumného šetření byl připraven dotazník, který byl využit ve druhé etapě, realizované na jaře 2007. Druhá etapa pokračovala v rámci školení pedagogů - koordinátorů, kteří se účastní programu studia k výkonu specializovaných činností – „Tvorba a následná koordinace školních vzdělávacích programů a vzdělávacích programů vyšších odborných škol“ (vyhláška č. 317/2005 Sb. 9b).

Dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 56 respondentů, zástupců základních škol plzeňského, středočeského a severočeského regionu.

Dotazník obsahuje 3 základní položky, které zahrnují:

- položka č. 1 - postoje učitelů k probíhající kurikulární reformě - k tvorbě a realizaci školních vzdělávacích programů.
- položky č. 2 a č. 3 - se zaměřují na učitelskou roli a její proměny v souvislosti s novými požadavky na práci stávajících i budoucích učitelů

3 Výsledky dotazníkového šetření a jejich interpretace

V dotazníku byly použity otevřené otázky, jejichž odpovědi byly kategorizovány do několika okruhů podle podobného charakteru výpovědí (v textu jsou uváděny původní, neupravené verze výroků – takové, které zastupují i jiné výroky se shodným významem).

1. položka: **V čem spatřujete podstatu současné kurikulární reformy (co považujete za významné v souvislosti s kurikulární reformou, s tvorbou a realizací ŠVP?)**

Odpovědi se mnohdy opakovaly, zazněly souhlasné i nesouhlasné postoje učitelů, jejich zpracování je následující:

1. okruh výpovědí vyznívá pozitivně, všímá si školy jako instituce a změn uvnitř školy, orientuje se na vnější prezentaci školy, na vzdělávací možnosti školy a na mezilidské vztahy – zastoupení 1/3 respondentů

Škola se může prezentovat tím, že:

- důraz na dítě a jeho nejpřirozenější cestu ke vzdělání přes dovednosti
- projektové dny – spojení výuky s praxí, zapojení dětí příp. rodičů do školního života
- využití poznatků z výuky v běžném životě
- profilace školy – škola se prezentuje veřejnosti

Změny v interakci a komunikaci: učitel – učitel, učitel – žák: v tom, že probíhá:

- vzájemná spolupráce mezi učiteli, ujasnění si společných postupů
- vzdělávání žáků jiným způsobem
- komunikace, spolupráce mezi učiteli

Změny v pojetí a realizaci učebních osnov – dovolují, umožňují:

- reforma je potřebná, škola musí odrážet současný svět a vybavit žáky tak, aby se do něj úspěšně zapojili
- reforma přináší změny ve vzdělávání, klade důraz na osobnost člověka - žáka
- změny by měly přinést větší motivaci pro žáky – „chut' se učit“
- změny přinesou větší odpovědnost učitelů v přípravě na výuku
- tvorba osnov umožní propojit výuku témat některých předmětů, zdůrazní mezipředmětové vztahy, škola si může realizovat své představy
- diskuse sborů nad koncepcí řešení a nalézání východisek

- možnost učit zajímavě, a tím více zainteresovat žáka
- přechod od učiva ke kompetencím

2. okruh výpovědí vyznívá spíše negativně (obava před formálním zpracováním ŠVP), i pokud jsou změny v určitých aspektech vítány, jsou zároveň vysloveny určité výhrady – týká se 2/3 respondentů:

Učitelé nejsou přesvědčeni o potřebnosti reformy, protože:

- chybí finanční zabezpečení na zabezpečení dané reformy
- rostoucí tlaky na zvyšování počtu žáků ve třídách
- chybí peníze pro školy, aby realizovaly svoje představy
- jak bude zajištěna kvalita ŠVP na těch školách, které pozitivně nepřijaly myšlenku reformy
- mnohé školy vytvoří ŠVP jako formální dokument
- mnozí, kteří tvoří ŠVP, nikdy podobnou práci nedělali a nejsou proto dostatečně připraveni
- nebyla získána široká veřejnost - ani rodičovská, ani pedagogická

Myšlenka tvorby ŠVP je dobrá, není však dopracovaná, protože:

- reforma je určitě nutná, myšlenka tvorby a realizace je nedotažená
- učitelé nejsou na reformu dostatečně připraveni, vše probíhá narychlo a často chaoticky
- myšlenka reformy dobrá, problém je však v tom, že nebyl čas připravit učitele na změny, často nevěděli, co se po nich chce
- ŠVP tvoří učitelé nejen pro sebe, ale pro své nástupce, aniž by měli záruku, že jejich tvorba ŠVP bude pochopena a přijata
- je to společenská „zakázka“, která nebyla dostatečně připravena
- hlavní argument proti reformě je nedostatek času
- na malých školách je na tvorbu osnov většiny předmětů učitel sám

- nepřipravenost učitelů
- negativní emoce pramenící z neinformovanosti a z nechuti dělat práci navíc
- malá připravenost reformy i její propagace, finanční nezajištěnost
- málo přesvědčivé argumenty, aby učitelé přijali myšlenku reformy
- neznalost moderních metod výuky
- MŠMT postupuje při své práci odtrženě od reality

„Myšlenka není zlá, ale její realizace už je problém“

Tento výše uvedený opakující se výrok shrnuje (do jisté míry) názory většiny respondentů (v různých obměnách se na něm shodli téměř všichni).

2. a 3. položka dotazníku zjišťovala měnící se požadavky na učitelskou roli, na kompetence spojené s učitelskou profesí)

2. položka a její interpretace:

Jaké jsou požadavky na současného učitele, na jeho pedagogickou činnost? (mění se požadavky na učitele, mění se role učitele v kontextu kurikulární reformy, konkrétně v souvislosti s tvorbou a realizací školních vzdělávacích programů?)

Vyhodnocení bylo provedeno ve vztahu k nastíněné kompetenční struktuře dále uvedených autorů (Helus, 1995 in Švarcová, 2005, Vašutová, in Walterová, 2001).

Z. Helus vymezuje sedm součástí kompetenční struktury osobnosti učitele (odborně předmětovou, psychologickou, pedagogicko-didakticko-psychologickou, komunikativní, řídicí (manažerskou), poradensko-konzultativní, plánovací (projektovou)).

V návrhu profesního standardu pro učitele základních a středních škol J. Vašutová rozlišuje 8 kompetencí, a to: kompetence oborově předmětová, kompetence didaktická a psychodidaktická, obecně pedagogická, kompetence diagnostická a intervenční, kompetence sociální, psychosociální a komunikativní, kompetence manažerská a normativní, kompetence profesně a osobnostně kultivující - včetně ostatních předpokladů, jako je psychická odolnost a fyzická zdatnost, dobrý aktuální zdravotní stav, mravní bezúhonnost.

Nejvíce zastoupené (téměř v 90%) byly odpovědi, které se týkaly **změn v pojetí vyučovacího procesu, konkrétně vyučovacích metod a forem, v několika případech (9) se učitelé vyjádřili ke změnám v pojetí hodnocení**, jediná odpověď se týkala výukových cílů. Z reakce učitelů je zřejmé, že didaktické okruhy - lépe řečeno **psychodidaktické kompetence** jsou jim nejbližší, v procesu kurikulárních proměn je oslovily nejvíce:

Jaké byly nejčastější výroky?

Změna pojetí vyučování – učitel se stává žákovi partnerem

Opouštění od frontální výuky, práce ve skupinách, poznání schopností jednotlivých dětí

Umět více motivovat žáka, umět ho zaujmout, učit ho spolupracovat

Nové metody, přístupy a aktivity ve vyučování

Větší nároky na přípravu na vyučování, na využívání rozličných metod a forem

Náročná příprava na vyučovací hodinu v oblasti forem a metod práce, ve formulaci námětu pro skupinovou práci, v přípravě na projektové vyučování

Nutná je promyšlená a propracovaná příprava na výuku, získávání poznatků z různých zdrojů

Učitel jako koordinátor, řídí, zadává práce, směřuje žáky k řešení problémů

Změna v hodnocení, hodnotí se nikoliv osvojení učiva, ale žákovské kompetence

Změna v hodnocení – mělo by přecházet v sebehodnocení žáka

Více zdůrazňuje aktivitu žáků, důraz na kompetence – menší důraz na znalosti ve prospěch dovedností a postojů

Změna v obsahu a formách hodnocení

Přehodnotit kritéria hodnocení žáků a učit je sebehodnocení

Změny v hodnocení k sebehodnocení a hodnocení druhých

Důraznější zaměření na výukové cíle

V mnohem menším zastoupení se objevily výroky, které by mohly reprezentovat oblast psychosociálních a komunikačních kompetencí, včetně obecně pedagogických (zastoupení necelou 1/3 ze všech odpovědí):

Mění se vztahy mezi učitelem a žákem

Flexibilita, nový přístup k žákům, založený na partnerském vztahu

Učitel je spíše ten, kdo koordinuje, pomáhá žákům na cestě k poznání

Náročnější práce, pro učitele větší zátěž, změna z pozice nadřízeného, který jen vykládá učivo a žáci ho poslouchají, do pozice manažera, rádce a koordinátora práce žáků

Učitel jako koordinátor činností žáků, větší volnost ve výběru učiva, jehož prostřednictvím jsou rozvíjeny žákovské kompetence

Zaměření na rozvoj schopností žáků více než na znalosti

Přizpůsobení způsobu výuky i výchovy rozvíjení žákovských kompetencí

Celoživotní vzdělávání jako nezbytná potřeba v měnícím se světě

Vnímání generačního problému, starší učitelé jsou méně přizpůsobiví změnám

Učitel je stále více vychovatelem – někteří rodiče přesouvají odpovědnost za výchovu učitele

Odpovědi podobného charakteru zaznívaly i u následující položky.

3. položka a její interpretace:

Na co by se měl klást v případě budoucích učitelů důraz (jaké jsou požadavky na zvládnutí role učitele? Měla by být příprava jiná než příprava před několika lety, tedy před započítáním kurikulární reformy? V čem by příprava měla odpovídat současným požadavkům na učitelskou profesi, učitelskou roli?)

Podle některých autorů, dále uvedených (Svatoš, Holý, 2002, in Švarcová, 2005, Janík, 2005) můžeme v přípravě učitelů vymezit tři základní trendy (vědní, činnostní, osobnostní), k nimž autorky příspěvku přiřazovaly příslušné odpovědi.

1. Trend vědní, naukový, který akcentuje předmětově odbornou způsobilost budoucího pedagoga (k tomuto okruhu se vyjádřili pouze čtyři respondenti, kteří zdůrazňovali mezioborové souvislosti):

- je třeba učitelů s širším rozhledem, propojování oborů nikoliv úzké aprobase

- roste požadavek na univerzálního učitele, aby měl přehled, co se děje i v ostatních předmětech

2. Trend činnostní, který zahrnuje praktické učitelské dovednosti uplatitelné v konkrétních pedagogických situacích (k tomuto trendu se vyjádřili téměř všichni respondenti –více než 90%- jejich podobné výpovědi - opakující se, téměř totožné, zněly takto):

- více pedagogické praxe
- posílení dovedností v oblasti vyučovacích metod
- nutná důkladnější didaktická příprava – pomoci studentům ztotožnit se s novým pojetím
- rozvíjení schopností a dovedností
- učit se přejít od frontální výuky k činnostnímu učení a projektové práci
- naučit se používat moderní techniku
- být tvůrčí (například vytváření portfolií)
- rozvíjení kreativity u budoucího učitele

3. Trend osobnostní, který se převážně orientuje na hodnotové struktury osobnosti učitele, je vstřícný k lidskému porozumění, orientuje se na vzájemnou komunikaci, vzájemné akceptování a empatické chování (k tomuto pojetí se vyjádřila přibližně ¼ respondentů):

- umění naslouchat žákům, klást otázky a reagovat na ně
- naučit se vést výuku k diskusi, komunikaci, argumentaci a empatickému jednání
- studenti by měli být připraveni na změnu vztahů – žák – učitel – rodič

Shrnutí:

Odpovědi na 2. a 3. položku v dotazníku byly velmi podobné, **většina výpovědí směřovala k psychodidaktickým kompetencím učitele**. Odborná způsobilost je vnímána v mezioborových souvislostech, kdy nezbytným předpokladem úspěšného pedagoga je nejen vysoká odbornost v daném oboru, ale i v oborech příbuzných. U stávajících učitelů se tento okruh kompetencí učitele vyskytoval v minimálním zastoupení. Trend činnostní, dovednostní, je zastoupen v mnoha odpovědích (jak bylo již zdůrazněno) v tom smyslu, že budoucí učitelé by měli být vzděláváni i v praktických dovednostech učitelské profese. Tomu odpovídají i opakující se výpovědi stávajících

učitelů, kteří vnímají právě didaktické otázky jako závažnou problematiku kurikulární reformy. Osobnostní stránka byla zastoupena, i když v malé míře, v požadavcích na empatické, vstřícné chování učitele.

4 Závěr

České školství prožívá významné změny, související se zaváděním školních vzdělávacích programů do škol. **Učitelé chápou nutnost některých kurikulárních změn, tyto změny vidí především v novém, činnostním pojetí vyučovacího procesu.** Uvedené skutečnosti vyjadřují v posunu rolí od autoritativního učitele k učiteli partnerovi, učiteli koordinátorovi, učiteli manažerovi. S určitou samozřejmostí téměř všichni z oslovených pedagogů přijímají a mnohdy i realizují změny týkající se přípravy na vyučování, metod a forem práce ve vyučovacím procesu, přístupu k žákovi. S tím souvisí i hledání nového pojetí hodnocení, snaha o rozvíjení žákovských hodnotících a sebehodnotících aktivit. **Většina učitelů analyzujících aktuální pedagogické a didaktické otázky dochází k závěru, že jejich role nespočívá v předávání učiva, ale v rozvíjení žákovských kompetencí – a v souvislosti s tím se zamýšlejí nad didaktickou strategií vyučovacího procesu.** Nejméně se učitelé ztotožnili s tvorbou školních vzdělávacích programů, jsou přesvědčeni, že žádoucí změny ve vzdělávání nepřinášejí formální transformace rámcového vzdělávacího programu do nového školního dokumentu.

Dokladem toho je citace dvou pedagogů, odborníků, z nichž jeden působí jako učitel koordinátor na základní škole ve středočeském regionu, druhý je ředitelem na gymnáziu v Praze.

1. citace:

„Školy v posledních letech začaly samy, bez ŠVP pracovat na tom, jak výuku zlepšit, čím žáky přilákat. A tzv. memorování – díky velkému pokroku v technice - (internet do škol) pomalu donutilo školy od tohoto postupu výuky upouštět. Proto mi přijde zbytečný „humbuk“ kolem RVP, leckteré věci mohly zůstat a školám se mohl dát prostor pro vlastní tvorbu.

Psaní ŠVP je zbytečné papírování, protože (z vlastních informací) se stává to, že opíše ŠVP podle vyhledané předlohy z internetu a myslím, že se nic neděje ani vcelku nic nepozná.

Ono některé pedagogy stejně nedonutíte opustit zaběhnutý systém. Vždy máte nadšence, kteří vám pracují nad úvazek a jsou přínosem, a ostatní, co se svezou. Myslím, že dnes školy dělají velké množství akcí, které sice vedou ke zviditelnění školy, ale je to na úkor hodin, které by se měly odučit. Vím, že je lepší, když žáci vyhledávají, třídí informace, ale někdy příliš...

Je to vlastně takový kolotoč, jenom mám strach, abychom české školství neuvrhli někam do propasti, ze které se těžko budeme dostávat.

Jsem pro změny, ale normální, lidskou formou.“

2. citace z článku Marka Přibila, který vedl rozhovor s pedagogem Václavem Klausem mladším (Magazín Práva z 30. června 2007)

Otázka:

A co ta reforma, ty rámcové vzdělávací programy, které začnou platit od září, podle kterých by si měly školy vytvořit vlastní vzdělávací programy a které již stály daňové poplatníky milióny korun?

Odpověď:

Kdybych to chtěl říct zle, tak **takový jeden vzdělávací program se dá napsat za jedno odpoledne a ty slavné školské vzdělávací programy pro nás konkrétně znamenají jen další velké utužení režimu, protože v nich jsou natvrdo nadefinovány počty hodin, a říkají, kdy, kde a co se musí učit.** Třeba naše gymnázium už mělo dávno svůj vlastní vzdělávací program schválený ministerstvem, teď to tedy musíme přešívát zase za pochodu.“

Odpověď na otázku, proč zaznívají takovéto a podobné názory, můžeme hledat v následujícím úryvku - naše přední didaktička J. Skalková (2004) vyslovuje některé obavy, které jsou pro plné pochopení a realizaci kurikulární reformy velmi podstatné:

“Nebyl rozvinut - a to od samého počátku práce na rámcovém vzdělávacím programu – širší dlouhodobý dialog s širokou odbornou, pedagogickou i

nepedagogickou veřejností. Nebyly rozvinuty mnohostranné aktivity na různých úrovních, v nichž by byly nastolovány základní věcné problémy, formulovány priority, hypotézy. **Nebyly utvářeny platformy, kde by docházelo k věcné argumentaci.....“**

Literatura:

- Blížkovský, B. : *Systémová pedagogika*. Ostrava, 1997
- Helus, Z.: *Sociální psychologie pro pedagogy*. Grada, 2007
- Hendl, J. : *Kvalitativní výzkum*. Praha. Portál, 2005
- Kotásek, J.: *Předmluva k českému vydání. Učení je skryté bohatství*. Zpráva Mezinárodní komise UNESCO. 1997, s. 49 – 570)
- Miovský, M.: *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada Publishing, 2006
- Příbil, M.: *Rozhovor s V. Klausem ml.* Magazín Práva z 30. června 2007
- Skalková, J.: *Pedagogika a výzvy nové doby*. Paido, Brno, 2004
- Švarcová, I.: *Základy pedagogiky*. VŠCHT. Praha. 2005
- Walterová, E., a kol.: *Učitelé jako profesní skupina, jejich vzdělávání a podpůrný systém*. Praha, 2001